

ZMІNA

ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

Незаконні затримання, катування і жорстоке поводження з цивільним населенням України:

подібність практик вчинення
злочинів в областях, окупованих
Росією у 2022 році

КИЇВ 2024

341.322.5:341.348](477-074)(047.3)=161.2

ПЗ0

Незаконні затримання, катування і жорстоке поводження з цивільним населенням України: подібність практик вчинення злочинів в областях, окупованих Росією у 2022 році / Б. Петруньок; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2024. — 32 с.

Аналітичний матеріал «Незаконні затримання, катування і жорстоке поводження з цивільним населенням України: подібність практик вчинення злочинів в областях, окупованих Росією у 2022 році» підготовлений Центром прав людини ZMINA в межах роботи організації з документування воєнних злочинів.

Дослідження профінансоване коштом уряду Ліхтенштейну та створене в межах проєкту, підтриманого Всесвітньою організацією проти катувань (ОМСТ). Викладені у матеріалі думки є відповідальністю Центру прав людини ZMINA та в жодному разі не відображають позиції уряду Ліхтенштейну чи ОМСТ.

Над матеріалом працювали:

Борис Петруньок, аналітик та документатор Центру прав людини ZMINA

Єлизавета Сокурєнко, керівниця напряму документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA

Рецензування: Наталія Охотнікова, радниця з прав людини Центру прав людини ZMINA

Ілюстрація на обкладинці: Анастасія Кривоносюк

Публікація містить натуралістичні описи інцидентів чи страждань, що можуть шокувати, вразити або схвилювати деяких читачів.

Детальніше про Центр прав людини ZMINA та його діяльність:
zmina.ua, zmina.info

Контакти для зауважень і пропозицій: info@humanrights.org.ua

ЗМІСТ

Вступ	4
Загальний контекст дослідження	5
Незаконні затримання і тортури як елемент терору проти цивільного населення в окупації	6
Умови утримання та поводження в місцях незаконного тримання	10
Розподіл функцій і координація дій представників РФ, причетних до вчинення злочинів	14
Подібності видів тортур, застосованих представниками РФ	16
Повторюваний сценарій проведення допитів в різних місцях тримання	19
Наслідки для фізичного та психічного здоров'я потерпілих	27
Висновки	29

Вступ

З вересня 2022 року Центр прав людини ZMINA документує випадки вчинення тортур, жорстокого та нелюдського, а також такого, що принижує гідність, поводження з цивільним населенням на тимчасово окупованих територіях України. Зібрані з того часу свідчення потерпілих дозволили зробити низку висновків про логіку поводження представників РФ в областях, захоплених після 24 лютого 2022 року, описати специфіку вчинення тортур, причини незаконних затримань людей, наслідки для фізичного і психологічного здоров'я потерпілих.

Так, тортури, що їх застосовували проти людей у різних областях України, мають всі ознаки системності, і є елементом глобальної політики вчинення терору стосовно цивільного населення. У квітні 2023 року Центр прав людини ZMINA опублікував дослідження «Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією»¹, основні висновки якого наразі підтверджуються. Також в серпні та вересні 2023 року ZMINA опублікувала ще два тематичні звіти. На масиві свідчень утримуваних в ізоляторі тимчасового тримання за адресою вул. Теплоенергетиків, 3 під час окупації Херсона описані випадки катування та жорстокого поводження з жінками²; інше дослідження комплексно описує становище постраждалих в місці незаконного утримання і тортур, облаштованому представникам РФ у приміщенні школи в селі Біляївка Бериславського району Херсонської області³. З подібною метою зібрані свідчення про тортури та жорстоке поводження, вчинені у районному відділі поліції Куп'янська Харківської області, де також незаконно утримували людей під час окупації міста.

Збір свідчень потерпілих з тих населених пунктів, що досі залишаються окупованими, є утрудненим. Це пов'язано як з безпековими ризиками для людей, які готові надавати свідчення, перебуваючи в окупації, так і з блокуванням з боку РФ можливостей для них покинути окуповану територію, а також з втручанням у роботу мобільних мереж та інтернет-зв'язку. У грудні 2022 року російська окупаційна адміністрація закрила контрольно-пропускний пункт «Васи-

1 Каткування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennym-na-ukrayinskyh-terytoriyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-prykladi-kyuyivskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/>

2 «Жіночі камери» херсонської катівні: аналітичний звіт за свідченнями утримуваних <https://zmina.ua/publication/zhinochi-kamery-hersonskoyi-kativni-analitychnyj-zvit-za-svidchennyamy-utrymuvanyh/>

3 «Катівня у школі»: аналіз свідчень утримуваних у селі Біляївка Херсонської області <https://zmina.ua/publication/kativnya-u-shkoli-analiz-svidchen-utrymuvanyh-u-seli-bilyayivka-hersonskoyi-oblasti/>

лівка» в Запорізькій області, що на той момент залишався єдиним можливим коридором виїзду в контрольовані Урядом України регіони безпосередньо з тимчасово окупованих територій⁴. Тепер виїзд з підконтрольних РФ населених пунктів можливий лише через територію окупованого Криму та/або через територію РФ до третіх країн, що зазвичай є фінансово обтяжливим для більшості цивільних.

Крім того, під час виїзду громадяни України вимушені проходити процедури фільтрації, а відтак стикаються з підвищеною увагою з боку ФСБ РФ. ZMINA задокументовано випадок, коли двох цивільних чоловіків в серпні 2022 року затримали співробітники ФСБ РФ на пункті перетину «Піски-Логачівка» в Харківській області. Після цього обох привезли в ізолятор тимчасового тримання у райвідділі поліції м. Куп'янськ, де тривалий період незаконно утримували, піддавали тортурам і жорстокому поводженню⁵.

Розпорядженням Уряду РФ від 06 жовтня 2023 року № 2723-р було значно обмежено можливості в'їзду громадян України на територію РФ. З 16 жовтня 2023 року в'їзд можливий лише через автомобільний пункт пропуску «Лудонка» в Псковській області та повітряний пункт пропуску аеропорт «Шереметьєво» (м. Москва). Примітно, що ці обмеження не поширюються на дітей віком до 14 років, які в'їжджають в супроводі «законного представника», громадянина РФ⁶. Відповідно, держава-агресор цілеспрямовано ускладнює процедури в'їзду-виїзду для громадян України, і опосередковано спрощує незаконний ввіз українських дітей на територію РФ.

Загальний контекст дослідження

У межах цього дослідження поняття «тортури» вжито відповідно до розуміння статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких що принижують гідність видів поводження і покарання (1987) та визначення статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Також використано поняття «жорстокого, нелюдського чи такого що принижує гідність поводження» (далі – жорстоке поводження)⁷. При цьому ZMINA, оцінюючи ви-

4 16.12.2022 На Запоріжжі росіяни закрили в'їзд через блокпост «Василівка»: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3635816-na-zaporizzi-rosiani-zakrili-vizd-cerez-blokpost-vasilivka.html>

5 Свідчення з м. Куп'янськ.

6 Распоряжение Правительства Российской Федерации от 06.10.2023 № 2723-р: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202310060030?index=1> (архів <https://web.archive.org/web/20231207223312/http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202310060030?index=1>)

7 Детальніше про методологію документування тортур, яку використовує Центр прав людини ZMINA див. Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією: <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselenniam-na-ukrayinskyh-terytoriyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-prikladi-kyiyvskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/> с. 12-15.

падки, що їх можна охарактеризувати як тортури чи жорстоке поводження, не здійснює їх остаточної юридичної кваліфікації.

У цьому документі проаналізовані свідчення 20 потерпілих від незаконних затримань, тортур та жорстокого поводження, зібрані методом глибинних інтерв'ю. Глибинні інтерв'ю проведені за методологією, розробленою на основі міжнародних стандартів моніторингу дотримання прав людини та Стамбульського протоколу (Посібника з ефективного розслідування і документування катувань, та інших форм нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження).

Випадки незаконних затримань, тортур та жорстокого поводження, що про них йдеться у дослідження, сталися в період з квітня 2022 до березня 2023 року в Харківській (м. Куп'янськ, та навколишні населені пункти), Херсонській (м. Херсон, м. Нова Каховка) та Запорізькій областях (м. Мелітополь, м. Кам'янка-Дніпровська, м. Бердянськ, м. Токмак). При цьому основний масив свідчень стосується випадків тортур, вчинених у серпні–вересні 2022 року (75% свідчень).⁸ Також задокументовано два випадки незаконних затримань, тортур і жорстокого поводження, що відбувалися в лютому 2023 та з жовтня 2022 до березня 2023 року. Збір свідчень про пізніші епізоди злочинів ускладнений з огляду на безпекові ризики та намагання РФ повністю ізолювати населення тимчасово окупованих територій, про що згадано вище.

Водночас наявний масив інформації дозволяє простежити подібність вчинення тортур в хронологічній перспективі (епізоди з квітня 2022 до березня 2023 року), і що особливо важливо – в населених пунктах різних областей, як звільнених, так і досі окупованих. Низка зафіксованих елементів злочину тортур, зокрема вчинених в серпні–вересні 2022 року, повторюється в свідченнях потерпілих з м. Херсон, м. Куп'янськ, м. Мелітополь та інших.

Незаконні затримання і тортури як елемент терору проти цивільного населення в окупації

У всіх окупованих населених пунктах України російські адміністрації продовжують застосовувати так звані процедури «фільтрації». Підрозділи, що виконують поліцейські функції (зазвичай визначаються потерпілими як окупаційна «поліція», «народна міліція ЛНР/ДНР» чи «Росгвардія») в координації і за керівної ролі ФСБ РФ намагаються виокремити тих цивільних, які можуть «ста-

8 В дану категорію включаються випадки тривалих затримань, які відбулися в квітні 2022 і коли на момент серпня 2022 потерпілі все ще перебували в утриманні.

новити загрозу» чи сприймаються як «нелояльні до РФ». Такими насамперед вважають чинних та колишніх військовослужбовців і учасників АТО/ООС, співробітників поліції і силових структур, представників органів місцевого самоврядування, волонтерів і громадських активістів, працівників сфери культури і освіти з виразно проукраїнською позицією (зокрема, вчителів української мови та історії України, викладачів патріотичного виховання), будь-які цивільних, що демонструють чи демонстрували в минулому проукраїнські погляди⁹. Означені категорії, утім, не є вичерпними.

Основним джерелом інформації про людей, яких затримують, є свідчення їх односельців чи знайомих (доноси, і значною мірою – інформація здобута під тортурами). Як важливе джерело інформації окупаційні адміністрації також використовують здобуті документальні матеріали, що містять персональні дані – наприклад, переліки військовозобов'язаних; фото і відеоматеріали з акцій цивільного спротиву окупації в лютому-березні 2022 року, чи навіть з часів Євромайдану. Причиною затримання може наявність української символіки.

⁹ Див. також Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією: <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennym-na-ukrayinskyh-terytoriyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-pryklyadi-kyivskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/> с. 35-37

„ Ми вийшли сходити в магазин, по обіді десь. І я взяв з собою прапорець, автомобільний український. Прапор України. Ну і ці покидьки їхали на БТРі. Я їм помахав – вони зупинились, підходять там, 8 чоловік обступили: «Що ти тут машеш? Що це таке?». Кажу: «Я на своїй землі, і зі своїм прапором ходжу». І на підставі цього нас забрали в комендатуру¹⁰.

Місцеве населення свідоме процесів фільтрації, а також критеріїв, за якими її проводять. Деякі опитані зазначили про те, що передбачали неминучість свого затримання.

„ До мене приїхали ефесбешники на машині, на джипі. Їх було троє. Я побачив їх з п'ятого поверху. В нас вікна були відкриті, і я побачив, як вони приїхали. Я вже зрозумів, що вони до мене приїхали. Вони хотіли зламати двері у під'їзд. Піднявся шум і я виглянув і бачив відбувається. Зрозумів, що це до мене, швиденько заховав дещо, що було у хаті. [...] Моя позиція, всі знали про мою проукраїнську позицію. В цьому під'їзді більше нікого тако-го... всі пенсіонери. Ми знали, що вже їздять й забирають людей¹¹.

Також російські підрозділи могли «конструювати» причину затримання: звинувачували людей в причетності до націоналістичних організацій лише на підставі гаданої симпатії до таких організацій їх рідних, підписок цих людей на патріотичні групи в соціальних мережах тощо. Одного з опитаних затримали, коли знайшли фото його племінника з символікою партії «Правий сектор», при цьому той ще до моменту вторгнення РФ 24 лютого 2022 року виїхав за кордон.

Деяких затриманих в місті Куп'янськ Харківської області звинуватили в підпалі Будинку профспілок в місті Одеса 2 травня 2014 року, де загинув 31 проросійський активіст лише через те, що вони підтримували місцеву футбольну команду «Металіст». Пожежа в Будинку профспілок стала наслідком спровокованого конфлікту між проукраїнськими (проєвропейськими) і проросійськими силами, коли перед футбольним матчем «Чорноморець»-«Металіст» відбувся збройний напад на колону вболівальників, що підтримували Україну¹². Цю історію російська пропаганда широко використовує для підживлення ненависті проти прихильників Євромайдану та «націоналістів». Загалом, вона є відомим емблематичним пропагандистським шаблоном («одесская Хатынь» тощо).

„ Я, наприклад, був фанатом футбольного клубу «Металіст» Харків, й в мене були жовто-сині шарфи цієї команди. Ось це вони знайшли, знайш-

10 Свідчення потерпілого з м. Мелітополя.

11 Так, зокрема в Куп'янську цілеспрямовано затримували учасників мирного проукраїнського мітингу, який відбувся 1 березня 2022 року, і яких ідентифікували на фото і відео з цієї акції. Одного з організаторів протесту місцевого депутата Миколу Маслія, затримали безпосередньо під час мітингу, наразі місце його перебування невідоме.

12 Див. звіт про розслідування цих подій на сайті Ради Європи Report of the International Advisory Panel on its Review of the Investigations into the Events in Odesa on 2 May 2014: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/report-on-investigations-of-odesa-events>

ли вже фотографії з футболу, де ми з цими шарфами, з прапорами. Це все їх дуже колбасило, коли вони це бачили...[...] Ну, такі теж питання такі: «Де ти був 2 травня 2014-го року?» І це вони [закидали] мені, що я там був, і брав участь у цьому, що оце відбувалось там [в Будинку профспілок]. І це дуже вони задовбали мене оцим футбольним матчем. Бо я не був, я не їздив туди.

Водночас представники російських підрозділів, «поліції» чи ФСБ РФ також затримували цивільних з причин, безпосередньо не пов'язаних з їхнім ставленням до факту окупації. Зокрема, затримували через порушення режиму комендантської години, для з'ясування особи чи іншого. Становище затриманого значно погіршувалося, якщо представники РФ виявляли будь-які ознаки його нелояльності до РФ, підтримку сил спротиву чи подібне.¹³

Окремі потерпілі вказують, що їх затримали під час проведення представниками РФ рейдових перевірок цивільного населення.

“ У нас проходили планові [перевірки]. Росіяни, Росгвардія проводила обшуки в населення, шукали як звичайно партизанів і всіх, хто проти Російської Федерації. Для залякування населення. До нас прийшли з обшуком, в нас було багато мисливського спорядження. Ми володіли зброєю офіційно, це їх дуже схвилювало»¹⁴.

Один з опитаних вказує, що його затримали просто на вулиці, коли російські підрозділи «перевіряли чоловіків», бо напередодні сили спротиву підірвали автомобіль з російськими військовими. При цьому чоловіка без будь-яких підстав назвали «коригувальником».

Також потерпілі свідчать, що в місцях тримання умовою звільнення їм ставили надання відомостей про певну кількість людей, які «могли становити інтерес» для представників РФ.

“вони адресу переплутали, заїхала команда, дали тумака людині, в трусах її заволокли, оказалась не та людина, вони адресу переплутали. Ну людина просиділа 3-4 дні. Або просто може хтось настучав. Ну як там було? Хочеш вийти – здай 10 наркоманів, 10 атошників. Давали хлопцям бумажечку, карандашик, пишіть»¹⁵.

13 Свідчення з м. Куп'янськ.

14 Як наслідок проведення обшуку затримали чоловіка пенсійного віку. В місці тримання його били «поліцейські», завербовані з місцевих мешканців; також застосовувались удари електрошокером в спину в районі ребер. (Анонімні свідчення).

15 Свідчення з м. Куп'янськ.

Умови утримання та поводження в незаконних місцях тримання

Від початку документування випадків тортур дослідники центру ZMINA відзначають суттєву подібність в облаштуванні місць незаконного тримання і катувань, у встановленні певного порядку денного та розкладу, в поводженні з утриманими і, власне, в самих методах тортур, застосованих під час допитів в населених пунктах різних окупованих областей.

Для утримання цивільних на окупованих територіях частіше використовують місця, що вже мають підготовлену для цього інфраструктуру. Серед досліджуваних у цьому матеріалі – ізолятори тимчасового тримання (ІТТ) в м. Херсон та м. Куп'янськ, виправна колонія №66 в м. Бердянськ, поліцейські відділки в м. Нова Каховка, м. Токмак та інші.

При цьому в кількох випадках зафіксовано використання гаражів як місць тримання. Відповідно, тут були відсутні навіть мінімальні умови для тривалого перебування людей. В одному з випадків для утримуваних всередині гаража облаштували дерев'яні нари, в інших – затримані були змушені спати на фанері, що нею застелили бетонну підлогу. За іншими свідченнями, утримані спали на сухій траві, яку їм дозволили нарвати і кинути на підлогу гаража. Очевидно, що подібні умови тримання восени і взимку були нестерпними¹⁶.

Умови тримання в ІТТ відділів поліції також схожі між собою, були неналежними і не відповідали мінімальним стандартам. Камери місць тримання зазвичай були переповнені, іноді – критично, коли в камері, розрахованій на чотирьох людей, одночасно перебувало до 20 осіб¹⁷. Зафіксовано випадки, коли утримувані могли лише стояти в камерах.

У переважній кількості випадків наглядачі також навмисно погіршували умови тримання, що, зокрема, використовували як форму «покарання». При цьому подібна практика простежується в різних областях.

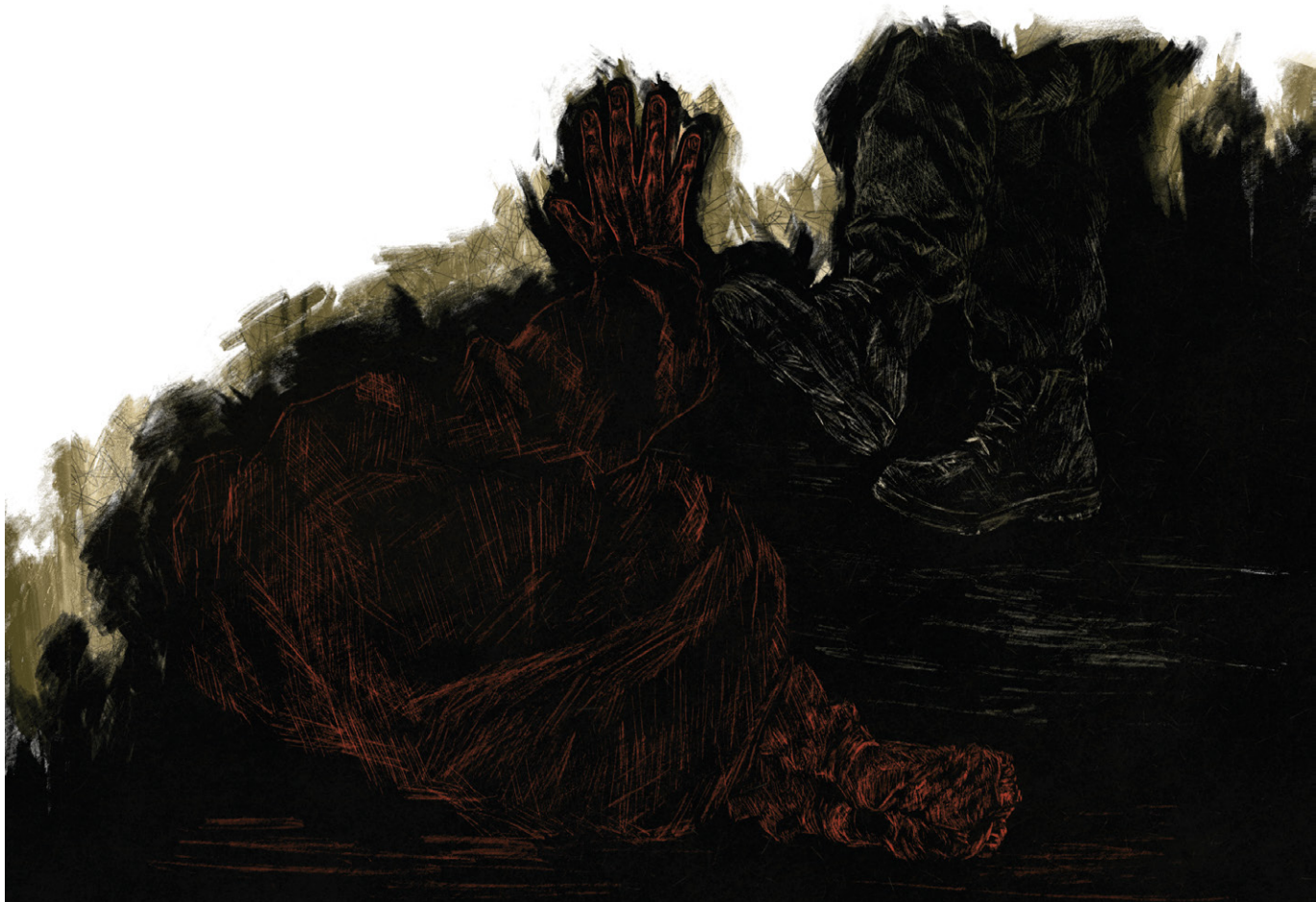
Нас було троє, один спав на підлозі. І там цілодобово працювало опалення. Я вийшов 28 травня, але там все одно цілодобово працювало опалення, 2 великі товсті труби, там було просто неможливо дихати. Це було як баня, з якої ти не можеш вийти, сауна, з якої ти не можеш вийти. Єдине рятувало, це все ж таки була вода у крані, якою можна було обливатися, для того щоб хоч якось дихати. [...] Коли мене звинуватили в тому, що я агент СБУ – закрили навіть кормушку в дверях. Двері були залізні і там

¹⁶ Свідчення з Запорізької області.

¹⁷ Свідчення з м. Куп'янськ, свідчення з окупованої частини Херсонської області.

була кормушка через яку передавали їжу, вони її закрили, щоб не було чим дихати [...] В іншому крилі, в інших в'язнів там навпаки не було опалення. Там все було в грибку – гниле, цвіле і жахливе¹⁸.

Так, 19-річна дівчина, утримувана в ізоляторі тимчасового тримання Куп'янського районного відділу поліції, свідчить, що в період з 3 по 6 вересня 2022 року її цілодобово тримали в коридорі поруч з прогулянковим двориком ІТТ. Даху в цьому приміщенні не було. Вночі йшов дощ, було холодно, спати утримувана була змушена на металевій лавці. Через стрес дівчина відмовилась від їжі – їй погрожували примусовим годуванням, неодноразово допитували із застосуванням фізичного та психологічного насильства.

Частину людей в ІТТ утримували у прогулянковому дворик, підвішеними до дверей, турника або пристебнутими кайданками до лавки.

Всіх опитаних, чиї свідчення використані у цьому звіті, обмежували у можливості справляти природні потреби, не було забезпечено щонайменшої приватності. В частині камер не працював туалет. У непристосованих місцях

¹⁸ Свідчення про умови тримання в виправній колонії №66 м. Бердянськ, аналогічні скарги про навмисне перешкоджання циркуляції повітря, створення задухи, зафіксовані в потерпілих, з м. Куп'янськ, м. Нова Каховка, тощо.

тримання (звичайні підвальні приміщення чи гаражі) утримувані для цих потреб використовували пластикові пляшки чи відра або подібні ємності, які тривалий час залишалися в цьому ж приміщенні.

Більшість опитаних повідомили про неналежне харчування і погану якість води. Частина потерпілих могла харчуватися лише завдяки передачам продуктів від рідних. Такі передачі, однак, були доступні не у всіх місцях тримання, не для всіх утримуваних, були нерегулярними та недостатніми.

Потерпілих позбавляли можливості отримувати передачі з різних причин, зокрема як спосіб покарання, а також коли адміністрація місця тримання не хотіла розкривати їх місцезнаходження. Родини затриманих в такий спосіб, натомість, намагалися отримати непряме підтвердження про місце перебування своїх рідних.

„Мама прийшла в понеділок 15 число це було, вони передачку забрали. А вона каже: «А возврат?». Це в нас був зв'язок, я хоч пакет з трусами їй передам, підписаний мною. І вона розуміла, що я знаходжуся тут¹⁹.

Окремо варто зауважити, що буквально у всіх місцях незаконного тримання застосовували типові процедури поводження із затриманими. Вони вочевидь наслідують традицію поводження з ув'язненими, характерну для пенітенціарних закладів на території колишнього СРСР. Російські військові і персонал місць тримання обізнані з подібними практиками і активно їх використовуює. Так, безпосередньо після затримання, крім документів і телефонів, в опитаних зазвичай вилучали особисті речі, що можуть вважатися «небезпечними», або в певний спосіб бути використані для вчинення самогубства – бритви, окуляри, ремені, шнурівки чи подібне. Навіть коли фактичні причини для цього були недостатніми і це погіршувало становище утримуваного.

„Це ж було не можна, колюче-ріжуче. Окуляри в мене забрали. Я йому кажу, що вони в мене пластикові, - «Не положено». В окулярах я добре бачу, хоча в мене зір +2. А без окулярів не міг запам'ятати їхні обличчя, хоча вони там заходили...²⁰

У низці випадків представники РФ збирали персональні та біометричні дані затриманих. В окремих випадках, в менших населених пунктах – цю інформацію вносили в паперові, заповнені від руки, журнали²¹, в інших – значну кількість затриманих фотографували, збирали відбитки пальців, подекуди брали аналіз ДНК. Подібна практика застосовувалась в більших місцях тримання – в Херсоні, Куп'янську, Бердянську, тощо. При цьому збір означених даних опосередковано міг вказувати на серйозність становища затриманого та вірогід-

19 Свідчення з м. Мелітополь.

20 Свідчення з м. Куп'янськ.

21 Свідчення про «комендатуру» в Мелітополі.

не продовження тримання, а також можливе пред'явлення обвинувачення у скоєнні злочину. Також є свідчення про фотографування інших особливих прикмет – шрамів, родимок, татуювань тощо.

“ На наступний день відвели знімати відбитки. Спочатку звичайні, а потім сфотографували, і ще через пару днів – знімали електронні відбитки. Також фотографували татуювання, шрами, обличчя²².

У всіх місцях тримання подібними були і процедури конвоювання, особливості комунікації охорони з утримуваними. Так, в той момент, коли в камеру заходили охоронці, люди, які там перебували повинні були повернутися обличчям до стіни, спертися руками в стіну, розвести ноги. Очі мали опустити дотолу. Будь-які спроби дивитися в бік охорони сприймалися як загроза і каралися побиттям.

В одному з випадків затриманого чоловіка 5 днів, двічі на день били в корпус зі спини, в той момент, коли в гараж із затриманими приносили їжу. До цього в нього були зламані ребра. Він не мав змоги захиститися від ударів, стоячи обличчям до стіни, не бачив нападників. Також відомо про один випадок допиту, коли потерпілий близько 1,5 години стояв з мішком на голові спершись на стіну, при цьому його били кийками по колінах.

Також потерпілі описують однотипні способи конвоювання під час доправлення до місця допиту. Затриманим одягали мішок на голову, вели зі зв'язаними руками, відведеними назад, в зігнутому положенні. Низка потерпілих повідомили про принизливі процедури перевірки перед конвоюванням – перевірку ротової порожнини, анального отвору.

“ Якщо по дверях стукнули – то ти повинен, піднятися, руки завести за спину і обличчям впертися в стіну. Якщо ти хоч раз глянув на них, то тебе так відгамселять дубінами. Там були такі випадки. Коротше задача така – голову вниз, к стене, руки назад – як тварини.... [...] Виходиш з камери, обличчям до стіни, тобі зразу кульок на голову. Скотч мотають, руки назад. Одягають кайданки, і 2 людини тебе під руки, «в ласточку» витягують²³

У процесі конвоювання потерпілих могли залякувати, завдавати їм ударів чи створювати умови для травмування (скеровувати головою в стіну, провокувати спотикання на сходах).

Окремі опитані вказують, що в місцях тримання відбувалося навчання «персоналу», завербованого з місцевого населення. З огляду на це, режим утримання ставав більш жорстким (були заборонені контакти між камерами, ретельно перевірялися передачі від рідних, тощо).

22 Свідчення з м. Херсон.

23 Свідчення з м. Куп'янськ.

Тобто поступово йшли вони, набрали штат з наших, а ті п*** [росіяни] наших доставали. 6-7 вечора наші по домам, а ті п*** там до утра. До 6 утра. І скажем так, почали кричати до 10, один там був вертухай, він наркоман місцевий, ось він там, скажем так, почав вчити молодьож, як нада там правила затримання на вулиці, обшуки почались, шмони... Ось це почалось, потом туже і туже

Функції охорони в місцях тримання могли виконувати особи, раніше засуджені за кримінальні правопорушення. Відповідно, тюремна культура поводження була для них знайомою, ці практики використовували у ставленні до затриманих.

Ці ж підлеглі – нас же охороняли «ЛНР» і «ДНР». По черзі вони були там. Що ті ублюдки, що ті. Був такий, що кричав: «Да я с**а два срока оттянул, от меня не спрячешь ничего!». Обшуки ж в камерах робили²⁴

Розподіл функцій і координація дій представників РФ, причетних до вчинення злочинів

Керівну роль в процесі затримань і допитів, за словами опитуваних, зазвичай виконують співробітники ФСБ РФ. Часом їх як керівників групи, чи так званих «слідчих» виокремлюють через те, що вони одягнені у цивільне (імовірно для маскування). При цьому такі «слідчі» можуть використовувати окремі елементи військового спорядження, наприклад, взуття, мають при собі зброю. Такі подібності спостерігаються, зокрема, в свідченнях з окупованих Запорізької, Херсонської і Харківської областей.

Заходять двоє, ці вже були в балаклавах, в берцях, ну взуття військове солдатське. Але в цивільному. Теж їм розказав. [...] Потім, коли я завершив розказувати, він швидко натягає такі тактичні рукавички - це називається, чи що. Відкидає стіл і починає мене по ребрах ногами, цими берцями, по обличчю кулаками... Починає гамселити жорсткого, десь хвилин 15-20 він так він мене ганяв²⁵

ФСБ займається затриманням людей, збором з них інформації, допитами і так далі. Вони всі завжди в цивільному, пересуваються на автомобілях без номерів. Номерний знак відсутній – просто чорна табличка. І всі розуміли, і їхня Росгвардія, і на блокпостах – що це ФСБ.

24 Свідчення з м. Куп'янськ.

25 Свідчення з м. Мелітополь.

І вони виключно в цивільному перебували. Це в них така форма прикриття²⁶

Зафіксовано також значну кількість випадків цілеспрямованого незаконного затримання (викрадення) цивільних, здійснених добре скоординованою, озброєною групою людей у формі, що вказує на її підготовленість і кваліфікацію. Такі затримувачі зазвичай не мали розпізнавальних знаків, діяли максимально швидко, щоб попередити можливу ідентифікацію себе.

“ Виходжу на зупинку, їхати в місто. По вулиці [...], зупиняється мікроавтобус – вибігає 6 чи 8 російських з автоматами. Крутять мене, одівають наручники, одівають шапку і везуть в ІТТ. Ізолятор.²⁷

Зазвичай особи, що проводять допити, які супроводжує насильство, намагаються приховати свою особистість, використовують балаклави, одягнені в цивільний одяг, або військову форму без знаків розрізнення. Попри те, що керівну роль в процесі затримання і допитів, за словами опитаних, виконує ФСБ РФ, так само є свідчення про допитувачів, яких ідентифікували як представників «Л/ДНР» чи «поліції».

Також означені представники РФ можуть виконувати допоміжні функції або вдаватися до психологічного тиску під час тривалих допитів або «бесід» в тих випадках, коли до затриманого з якихось причин не застосовували фізичного насильства. Крім того, таким чином жертву могли «готувати» до майбутнього допиту співробітниками ФСБ РФ.

“ Далі мене привезли до відділення поліції. Завели в одну з кімнат, там посадили за стіл. Навпроти був інший стіл і протягом 6 чи 7 годин до кімнати заходили різні так звані «представники новоствореної поліції». Кожен з яких мені розповідав дущероздираючу історію, про те які вони бідненькі, як вони голодували, як їм гроші не давали. І як вони пішли працювати на Росію, аби врятувати людей, і тому по-дібне²⁸.

Про наявну координацію дій різних підрозділів, залучених до «фільтрації» населення, можуть свідчити випадки, коли охороні місця тримання повідомляли про причини затримання осіб, яких туди доставляли з іншого населеного пункту. Тож потерпілі, яких звинувачували в сприянні Збройним Силам України чи подібному, навіть після переміщення до іншого місця тримання стикались з вищим ризиком насильства, ніж потерпілі, затримані до з'ясування особи, або з невстановлених причин. В цьому контексті також примітним є позначення низки утримуваних як «політичних», або обвинувачених у «воєнних

26 Свідчення з м. Херсон.

27 Свідчення з м. Херсон.

28 Анонімні свідчення.

злочинах» (тут у значенні: обвинувачені в підготовці диверсій; сприянні руху опору чи українським спецслужбам).

Поширеними є свідчення про застосування насильства безпосередньо в камерах чи поряд з ними. До таких випадків зазвичай причетні підрозділи, що виконували функції охорони.

Подібності видів тортур, застосованих в різних місцях тримання

Більшість опитаних так чи інакше постраждали від насильства. Переважну частину задокументованих випадків однозначно можна визначати як тортури (усвідомлене намагання завдати сильних страждань).

Тортири залишаються поширеною практикою під час допитів затриманих представниками РФ. Допити без застосування насильства – радше виняток, і відбуваються в окремих випадках, коли особа затриманого була надто «цінною», або стан її здоров'я вже був критичним. Відомо про випадок затримання онкохворої жінки, фізичне насильство до якої не застосовували. Менше з тим вона перебувала під постійним психологічним тиском. Всі 5 днів жінку утримували в неналежних умовах: у камері не було постійного доступу до питної води і туалету. Жінки страждали від сильної задухи. Стан здоров'я потерпілої після звільнення помітно погіршився²⁹.

Під час допитів представники РФ застосовували до затриманих типові форми насильства. Зокрема побиття і тортури електричним струмом. При цьому окремі специфічні елементи тортур повторювались. Крім ударів руками і ногами, для побиття могли використовувати дерев'яні бити чи гумові кийки. Частина опитаних, серед іншого, говорить, що під час побиття зазвичай ударів завдавали по кінцівках чи корпусу, але не обличчю. Водночас окремі потерпілі зазначають, що для ударів в голову могли використовувати інші засоби – пляшки з водою, книжки тощо. Заподіяння травми голови з допомогою ударів тупим широким предметом, зазвичай в тім'яну ділянку, є поширеним способом вчинення тортур. Наслідком цього може бути струс мозку або черепно-мозкова травма у потерпілого³⁰.

На першому допиті, коли поставили мене біля стінки, то били по відчуттях – наче мішок з піском. І в голову. Якби не шия, то голова б відвалилась

29 Свідчення з Херсонської області.

30 Козлов С.В., Войченко В.В. та ін. «Виявлення тілесних ушкоджень, характерних для катувань, та шляхи їх документальної фіксації у форматі «Стамбульського протоколу» К. 2021 – с. 16.

як футбольний м'яч. От разів 2-3 справа і разів 2-3 зліва. [...] це по відчуттях, бо кульок на голові, ти нічого не бачиш, все замотане скотчем³¹.

Також зафіксовано специфічні випадки побиття, метою яких була тривала травматизація потерпілих, завдання їм страждань, без створення загрози життю.

“Вони брали трубу водопровідну, пластикова обична труба, ну от так шльопають, вроді би нічого. По спині шльопають, но коли вони так 10 минут шльопають, ти готов кончиться і здохнуть. Багато і часто. Або по нозі, по ляжці наприклад, є такі места... Або по руці. Я бачив в пацанів такі біцепси після цих «процедур», шо ето не передать.³²

Контекстно зафіксовано свідчення про випадок побиття палицями по ступнях у райвідділі окупованого міста Куп'янськ. Раніше аналогічний випадок ZMINA було задокументовано в Ізюмі. Подібний спосіб побиття також відомий як «фаланга» призводить до пошкодження і атрофії тканин стопи, може мати наслідком незворотну деформацію стоп. Потерпілі скаржаться на значні ускладнення ходи. Наслідком такого побиття може бути хронічна непрацездатність потерпілого і фактична інвалідизація³³.

31 Свідчення з м. Куп'янськ.

32 Свідчення з м. Куп'янськ.

33 Козлов С.В., Войченко В.В. та ін. «Виявлення тілесних ушкоджень, характерних для катувань, та шляхи їх документальної фіксації у форматі «Стамбульського протоколу»» К. 2021 – с. 20-22.

Зафіксовано випадок, коли чоловіку, який вже перебував з мішком на голові, одягли на голову металеве відро, і били по ньому невстановленим предметом.

” І почали бити мене. Арматурою, прикладами автомата, якимись дерев'яними палицями, металом. Били тупо всім. Надягли потім відро за лізні на голову, по відру почали чимось бити дуже сильно, чи молотком... Я правда не знаю, що це було. Відро згиналося, я пам'ятаю, як воно згинається і мені в шию так впирається. Справжнє пекло. Десь хвилин 15 вони мене так водили, кидали, били. Я думав, що я там помру. Я вже кричав: «Дайте телефон, я подзвоню батькам попрощаюся». Вони відповіли, типу «так сдохнешь», ніхто не дізнається³⁴

У всіх окупованих областях поширеними були тортури електричним струмом. Менш загрозливими і травматичними, імовірно, були випадки застосування електрошокерів, які могла використовувати охорона, вчиняючи насильство до потерпілих безпосередньо в камерах. Електрошокери також використовували демонстративно, для залякування більш жорстокими способами катувань.

” Там періодично було декілька працівників поліції з місцевих бивших поліцейських, які не пройшли переатестацію, які самоутверждались, откривали камери, заходили, їх ставили лицем до стіни і били струмом з електрошокера. Кажлому по своєму, ті, хто був помолодше і покрепче, їх максимально сильно, ті, хто був, постарше, їх на мінімалках били. Це було декілька разів³⁵

Більшість постраждалих характеризує тортури електричним струмом як найгірший досвід, отриманий в місцях тримання, за винятком хіба що випадків каліцтва. Аналогічно до інших видів катувань – інтенсивність і важкість тортур електричним струмом під час допитів наростала. Збільшувалась тривалість і сила електричних розрядів.

” Привів мене туди. Каже, «сідай на підлогу, об стіну обіпрись спиною, ноги вперед». Мені капці зняли і на пальці ці клеми накинули. І каже, «кажи поліція, СБУ, АТОшники, – кого знаєш?». І починає бити струмом. Спочатку недовго – там секунда-дві. Потім вже секунд по 8 було. Десь півгодини били струмом.³⁶

Для посилення страждань клеми, через які подавався електричний струм, під'єднували до більш чутливих частин тіла – спочатку до пальців рук, заведених за спину (жертва могла лежати на підлозі, що посилювало відчуття

34 Свідчення з м. Мелітополь.

35 Свідчення з Херсонської області.

36 Свідчення потерпілого з м. Мелітополя.

беззахисності). Пізніше під час допиту, клеми могли під'єднувати до вух, сосків, або геніталій. Зафіксовано випадки, коли для посилення страждань клеми під'єднували «по-діагоналі» (наприклад: до мочки вуха і до мошонки), або коли жертву під час тортур струмом обливали водою.

За словами одного з опитаних з Херсона, під час сильних катувань струмом від нього буквально «йшла пара», що відмічали самі допитувачі. Інший чоловік, якого утримували в ІТТ Куп'янська, вказав, що під час тортур струмом в нього «йшла піна з рота». Звично описувані наслідки після сильних тортур струмом – судоми, травми суглобів через неконтрольовані м'язові скорочення, підвищення температури, сильне зневоднення, пошкоджені зуби або травми язика. Частина опитуваних одразу після такого допиту не могла пересуватися самотійно, або взагалі не контролювала своє тіло. Співкамерники «відпоювали» жертв водою, годували з ложки, або допомагали сходити в туалет за необхідності.

“ Чоловіка вивертало, аж виривало суглоби. Коли тебе приволакують [повертають в камеру з допиту] – в тебе руки не працюють. Хлопці ото давали води попити, бо ти рук не відчуваєш, в тебе вони вивернуті, ти сам собі їх вивертаєш. Та ще в наручниках закований. В мене на лівому зап'яті досі шрами позалишались³⁷.

Відновлення після сильних тортур струмом могло тривати до кількох діб. В одному з випадків, опитаний зазначив, що був готовий вчинити самогубство після трьох таких допитів, щоб припинити свої страждання та від побоювання не витримати четвертого допиту.

Повторюваний сценарій проведення допитів в різних місцях тримання

Рівень жорсткості під час допитів міг різнитися з огляду на вік, фізичний стан чи стать жертви. Але також суттєво залежав від важкості звинувачень. Ймовірно, представники РФ, які вчиняли тортури, ставили собі за мету усвідомлено завдати потерпілим якнайбільших страждань, при цьому контролюючи настання летальних наслідків.

У всіх регіонах водночас відомо про випадки смерті, спричинені тортурами – жертви могли померати в камерах через кілька днів після допиту, або вже після звільнення з місця утримання. Відомо про випадки, коли російські підрозділи намагалися приховати реальні причини смерті та вивозила тіла людей у невідомих напрямках.

” Вони його посеред білого дня забрали туди, через два дні подзвонили матері, сказали: «Ваш сын умер от сердечного приступа, приедьте заберите тело». Вона приїхала, тіло їй видали в морзі, з довідкою за день до його викрадення, що він помер від серцевого нападу. І люди які були на похороні, вони бачили що в хлопця був проламаний череп, були вивернуті руки з орбіт [з суглобів], були переламані пальці. І чорні сліди на тілі, ну вочевидь від електроструму³⁸

Види тортур, які застосовували на допитах, чергували, щоб люди більше страждали. Одну із опитаних жінок били в потилицю пластиковою пляшкою, наповненою водою. Крім цього, погрожували, приставляли пістолет до голови та імітували постріли; душили кабелем від електрочайника і одягали на голову пакет, який фіксували скотчем на шії. Один з групи допитувачів в цей момент через пакет затискав жінці рот і ніс. Їй також погрожували тортурами електричним струмом, демонструючи знаряддя, які використовують для цього. Один допит тривав близько чотирьох годин.

” Вже мабуть на 2 чи 3 ударі я почала відчувати, що з головою щось [не так]. Мабуть вони розбили, бо був сильний біль, в очах якесь все біле. Почало нудити, паморочитися. Я короткочасно втрачала свідомість. Вони тоді починали робити щось інше...[...]. Вони ж це все чередували... [...] Они ж не могут меня бутылкой 10 раз подряд бить. Если бы они сделали подряд 10 ударов, то они бы мне голову, наверное, проломили бы... [...] По-этому они ударят 2-3 раза подряд, а потом [щось інше]. А я ж в это время должна отойти.³⁹

Як наслідок побиття, вже після звільнення, в жінки діагностували закриту черепно-мозкову травму (в двох місцях), а також низку інших ушкоджень. Попри травми голови і скарги на погане самопочуття, потерпіла не отримувала будь-якої медичної допомоги протягом всього періоду тримання з жовтня 2022 до березня 2023 року.

В іншому випадку відомо про те, що ударів дерев'яною битою утримуваній завдавала інша жінка з числа наглядачів⁴⁰. Протягом перших трьох днів потерпілу допитували кожні дві години. При цьому вона може згадати лише один допит без застосування фізичного насильства.

” Це було, чесно, я не можу сказати, скільки допитів було, дуже багато забирали, дуже часто, мабуть, що кожні 2 години. Але це в проміжок 3 перших дні. [...] Вони одразу починали бити битами, потім знову чекали, поки я почну щось розказувати, але я все одно нічого їм не могла розказати, і тоді

38 Анонімні свідчення.

39 Свідчення з Запорізької області.

40 Імовірно в такий спосіб допитувачі намагалися контролювати ступінь завданих пошкоджень. Свідчення з м. Куп'янська.

мені сказали, що, значить, ми будемо працювати через детектор брехні. Так вони називали електрошок. Під час першого допиту мені наділи електрошок на шию і низ живота, я впала з стільця. Я навіть не можу сказати, скільки це по часу було, наді мною стояли багато людей, я чула багато голосів. Якихось конкретних запитань перші декілька допитів не було.

Постраждали від тортур електричним струмом також вказують, що під час допитів могли бути паузи, коли будь-які фізичні катування припинялися. Це робилося для того, щоб жертва частково відновила чутливість пошкоджених частин тіла, усвідомила своє становище – відповідно, стала «більш зговорливою». Згодом тортури продовжувались. Такий спосіб проведення допиту може бути охарактеризований, як одна з форм психологічних катувань.

Зафіксовано інші специфічні подібності, що можуть бути охарактеризовані як елементи психологічних тортур, і вказують на однакові підходи до проведення допитів.

Так, наприклад, потерпілі Херсона та Куп'янська свідчать, що відмова відповідати на запитання під час допиту або відповідь «не знаю», спонукала посилення тортур.

“Потом мне ставят опять эту табуретку, меня сажают. И этот сзади подходит и мне типа палкой резиновой горло придавливают и типа к себе прижимает. Говорит: «Ну что, ты начнешь рассказывать?» – «А я же не знаю, ну что вам нужно. Не понимаю на самом деле, честно вам говорю». И он меня ударяет так, что я бьюсь головой об пол. Говорит: «Запомни, тут слово “честно”, “не знаю”, “клянусь” – не существует. Каждое твоё такое слово – я буду тебя забивать», ну типа до смерти. Я понял, что эта как не стоп-слово, а старт-слово для них.

“Почали жорсткого допитувати – «де?», «що?», «хто?», «куди?», «звідки?». І все таке інше. І, розумієте, що я не володіючи повною інформацією, я їм все не можу розказати. Тому що я просто не знаю. Їм оці відповіді дуже не подобались. От вони дуже жорстко допитували, бо на їх питання я відповідав «я не знаю», «мене не було». Вони в це не вірили і просто жорстко били. Так було не один раз.

При цьому, так звані «слідчі» могли використовувати розгорнуті форми запитань («Розповідай, що знаєш?») в такий спосіб намагаючись отримати відомості, що могли б вважатися корисними, однак про які нічого не було відомо до цього.

Також варто відзначити, що у всіх досліджуваних областях зафіксовано випадки «парних» допитів. Коли одночасно затримували, допитували чи катували близьких друзів або членів родини. В такий спосіб, завдаючи страждань одному з пари, намагалися змусити до свідчень іншого.

” От в цьому приміщенні, в підвальному приміщенні [...] там допитують людей. І нас там теж допитували. Її [дружину] не чіпали, а мене сильно побили. Мені три ребра зламали. Струмом не катували, а просто били гумовими кийками, сильно по ногах били, розтягували ноги, нутаке. Мене били коротше, а її не чіпали. Мене спеціально били при ній. І потім вони вивели її в іншу кімнату. Кімнати в підвальному приміщенні. А мені 2 рази стрільнули з пістолета біля вуха. Їй сказали, що все – мене розстріляли.⁴¹

Задokumentовано випадок затримання і допиту із застосуванням насильства до неповнолітнього. Хлопця зупинили на блокпосту для перевірки паспорта. Представники РФ розшукували його батька, тож після того, як побачили прізвище підлітка, доставили його до місця тримання. Під час кількохгодинного допиту до хлопця застосовували психологічне та фізичне насильство: били металеву палицею і завдавали ударів електрошокером, а також погрожували вбивством, нанесенням каліцтв, насильством щодо матері та сестри.

” Сейчас мы тебе отведем в подвал и там прирежем», «Хочешь пулю в голову словить?», «Можем тебе пальцы начать отрезать. Ногти вырывать. Ухо можем отрезать». Багато було. Коли мене допрашували, а я казав, що нічого не знаю, мене били шокером⁴²

41 Анонімні свідчення.

42 Свідчення з м. Куп'янськ.

Поширеними були випадки залякування затриманих зброєю, а також імітація розстрілу. Такий спосіб залякування потенційно пов'язаний з ризиком незапланованого пострілу, а, отже, і загрозою життю.

Всі утримувані зазначили, що постійно відчували психологічний тиск, стикалися з погрозами вбивством, насильством щодо себе чи своїх рідних. В різних місцях тримання (м. Куп'янськ, м. Херсон та інші) інструментом психологічного тиску виступала вимога публічного декламування гасел «Слава Росії», «Слава Путіну», «Слава Шойгу», або виконання гімну РФ чи російських патріотичних пісень. Відмова від вивчення або виконання гімну була однією з причин насильства щодо утримуваних.

В херсонському ізоляторі тимчасового тримання зафіксовано випадок примусової участі в так званому «референдумі», яким РФ намагалася зафіксувати анексію Херсонської області.

Відчиняли камеру. Двоє стояли озброєні, ще двоє стояли в коридорі. І ще один стояв в дальній кімнаті коридору. І просто по одному з кожної камери, по одній людині, по черзі ходили ставили підпис⁴³

Умовою звільнення частини опитаних був запис у пропагандистських відео. У них потерпілі були вимушені підтверджувати неправдиві звинувачення на свою адресу. Також поширеним був примус до написання паперових заяв, чи запису відео, в якому утримувані відмовляються від будь-яких претензій через своє затримання. Під час звільнення деяким опитаним зачитували «рішення про заборону в'їзду на територію РФ», чи так званих «нових регіонів».

• Дотичні злочини

Випадки тортур цивільного населення можуть бути прямо пов'язаними з іншими видами злочинів, або створювати умов для вчинення таких. Передусім ідеться про свавільні затримання чи викрадення людей. Водночас можна говорити і про низку інших.

В деяких випадках тортури супроводжувались сексуалізованим насильством – катуванням струмом під'єднаним до геніталій, примусовим оголенням тощо. В переліку проаналізованих тут свідчень відомо про принаймні один випадок зґвалтування.

Погрози зґвалтуванням типово застосовували до затриманих жінок. Водночас, в певних випадках аналогічні погрози застосовували до чоловіків, аж до імітації процесу під час допиту. Імовірно, так звані «слідчі» застосовува-

ли такі погрози, оскільки розуміли, що жертви сприймали їх серйозніше через абсолютну неприйнятність такого насильства. Також зафіксовані свідчення про погрози зґвалтуванням щодо близьких чоловіків, яких допитували (подруг, дружин).

Деякі опитані вказують, що однією з причин їх затримання була можливість подальшого пограбування господарства, що їм належало.

Зібрані свідчення про випадки примусової праці утримуваних в місцях тримання.

Зафіксовано принаймні один випадок, що може кваліфікуватися як «торгівля людьми», коли жінку після показового «звільнення», яке записувалося на відео, вивезли на примусові роботи з побудови фортифікаційних укріплень для ЗС РФ. Також відомо про ще один випадок, в тому ж районі, коли затримана жінка, зі слів окупаційної «поліції» була нібито звільнена, при цьому на даний момент її місце перебування невідоме.

• Використання технологій⁴⁴

У всіх потерпілих вилучали мобільні телефони. Це відбувалося одразу в момент затримання, під час обшуку в будинку чи безпосередньо в місці тримання. Дані з мобільного (список контактів, інформація з приватних переписок, збережені фото і відео) були важливим джерелом інформації для так званих «слідчих». Після їх попереднього вивчення ці дані ставали підставою для більшості допитів.

Потерпілі вказують, що в них намагалися з'ясувати поточне місце перебування і становище окремих «цікавих» контактів – насамперед посадових осіб, військових, представників правоохоронних органів. Також предметом підвищеного інтересу був зміст переписок, які знаходили в мобільних телефонах жертв. Критичними були випадки коли були знайдені підтвердження передачі будь-якої інформації українським силам оборони (наприклад передача інформації в українські чат-боти).

Більшість опитаних в той чи інший спосіб намагалися убезпечити себе під час очікуваної перевірки мобільного телефону – видаляли потенційно компроментуючі контакти і переписки. Намагалися приховати мобільний телефон, або фактично користувалися кількома пристроями, один з яких представляли для перевірки. При цьому повне видалення інформації з

44 Також про це див. в дослідженні Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України: <https://zmina.ua/publication/nasylnycki-znyknennya-ta-svavilni-zatrymannya-aktyvnyh-gromadyan-v-hodi-povnomasshtabnoyi-rosijskoyi-zbrojnoyi-agresiyi-proti-ukrayiny/> с. 59-63

мобільного («чистий телефон») сприймається російськими підрозділами як щось підозріле.

Російські сили на окупованих територіях очевидно постійно покращують процедури перевірки мобільних телефонів та інших особистих електронних пристроїв (планшетів, ноутбуків). Такі процедури є високоспеціалізованими, здійснюються відповідними фахівцями та, імовірно, мають тенденцію до вдосконалення.

“ Да. І годинники в мене, все вилучили. Телефон забрали на дослідження. [...] У приміщенні чергового, в них був робочий кабінет, у цієї служби, вони там сиділи працювали, і з рук в руки передали⁴⁵.

Потерпілі говорять про те, що російські фахівці спроможні відновлювати видалену з телефона інформацію, і не лише текстову, а також фото і відео з приватних переписок. Такі дані, стають предметом особливої уваги під час допитів.

Зафіксовано й інші способи використання телефонів потерпілих – в деяких випадках так звані «слідчі» користувалися тим, що на телефон жертви продовжували приходити повідомлення в той момент, коли вона вже перебувала в утриманні. Також окремі опитані говорять, що вже після звільнення з утримання в їх особисті профілі в месенджерах відбуваються несанкціоновані входи з російських IP-адрес. Відповідно, доступ до мобільних телефонів жертв може в різноманітний спосіб використовуватися для збору інформації.

Раніше контекстно фіксувалися повідомлення про відстеження активності мобільних телефонів цивільних радіоелектронними засобами.

• Допити з використанням поліграфа

У відділку поліції Куп'янська, а раніше – в ізоляторі тимчасового тримання в Херсоні, зафіксовано використання російськими підрозділами поліграфа («детектора брехні»)⁴⁶.

Технологія його застосування передбачає, що людина яку тестують в такий спосіб, повинна бути емоційно врівноваженою. Відповідно, допит з використанням поліграфа абсолютно не узгоджується з більш традиційними для росіян допитами, що супроводжувались тортурами.

За матеріалами зібраних свідчень відомо, що проходження поліграфа передувало потенційному застосуванню насильства, і допитам із застосуван-

45 Свідчення з м. Нова Каховка.

46 Випадок використання поліграфа з м. Херсон 01.09.2022, в м. Куп'янськ – орієнтовно 02.09.2022.

ням тортур. Особа яку опитувала зазвичай усвідомлювала загрози, пов'язані з незадовільним проходженням поліграфа. В такий спосіб могли допитували людей, вчинення насильства до яких було більш ризиковим через наявність хронічних хвороб, або подібного.

Опис допиту з використанням поліграфа, який ми отримуємо зі свідчень потерпілих, дозволяє оцінити поліграфологів як достатньо досвідчених. Опитаним задавалися лише питання, що передбачають однозначні, бінарні відповіді («так/ні»), в ході опитування змішувалися банальні протокольні питання («Ви мешканець села Х?») і питання, що становили інтерес. Також опитуваних просили контролювано відповідати неправдиво, в такий спосіб очевидно фіксуючи реакції організму, отримуючи референтні значення показників поліграфа, в момент коли людина бреше.

“ Поліграф там же були запитання – чи держите ви зброю? В якій школі ви вчилися? Ну дані відповідаєш, там же були такі лояльні питання. Чи ваше село [...] Отакі були питання. Чи є у вас зв'язки зі Збройними Силами України? Чи є знайомі, які служать в Збройних Силах України? Чи є знайомі в СБУ? Було напевно питань 10 в одному тесті, а тестів було штук 8. І ото чередувались такі питання: да/ні, кілька разів повторяється, повторяється... [...] На поліграфі ж воприси такі коварні – а скажіть як правильно, а як не правильно. От «у вас є знайомі в СБУ? – скажіть неправильно», або «от ви з [...]»? – скажіть правильно.⁴⁷

Використання складних технологічних інструментів допитів в різних місцях тримання додатково вказує на координованість дій російських підрозділів, що були до цього залучені.

Один з опитаних потерпілих вказує, що був звільнений бо за нього заплатили викуп.

“ Відпустили – я до війни працював на фірму – утеплення квартир, фасадів. Якимось чином мій начальник дізнався, що я знаходжусь там, і якимось чином відкупив мене⁴⁸

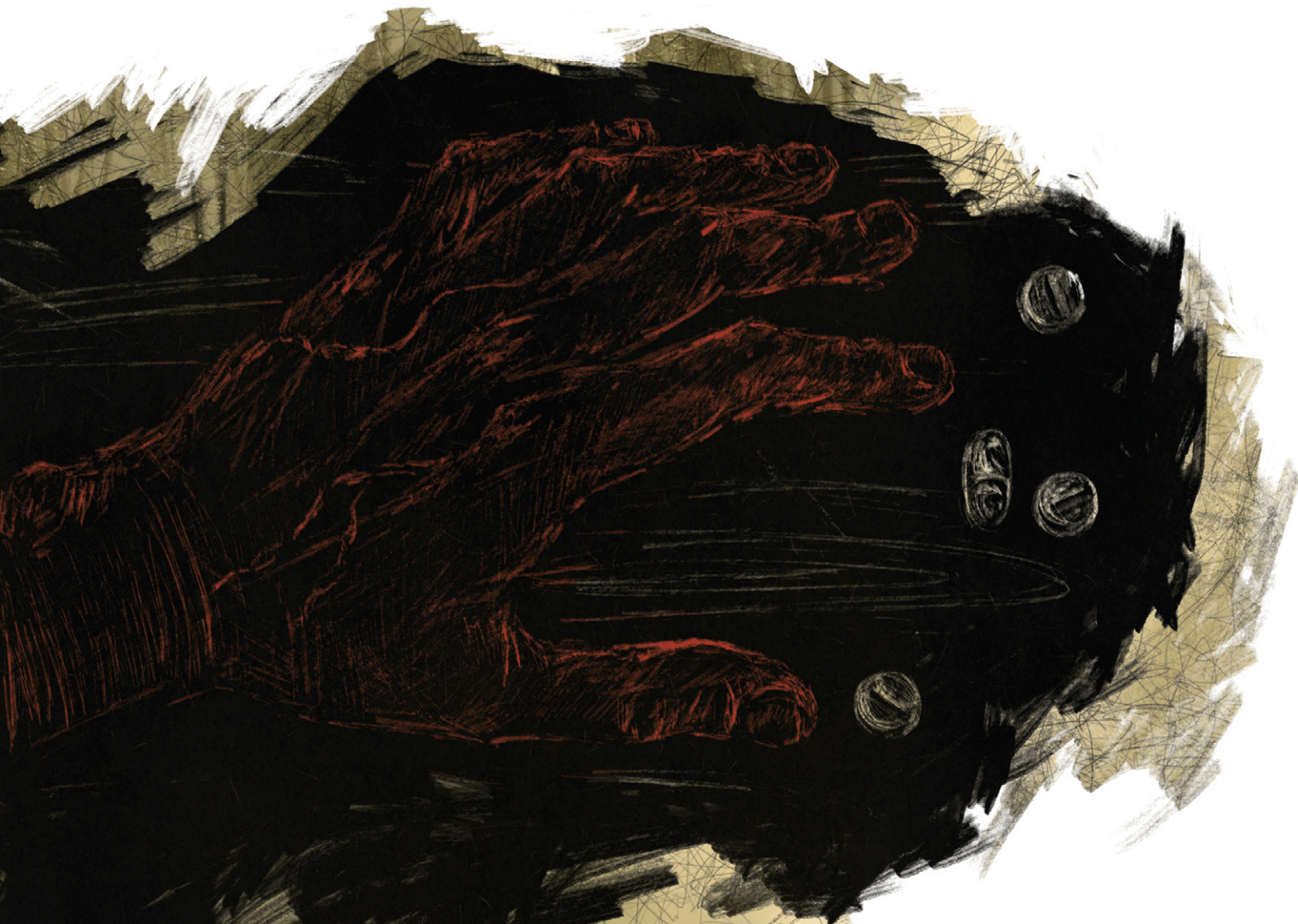
47 Свідчення з м. Куп'янськ.

48 Анонімні свідчення.

Наслідки для фізичного та психологічного здоров'я потерпілих

Значна частина опитаних, які постраждали від незаконних затримань чи/та тортур вказують на важкі довготривалі наслідки для здоров'я. Насамперед, йдеться про фізичні травми – переломи кісток, розриви зв'язок, травми суглобів і подібне. У більшості випадків медичну допомогу в місцях тримання потерпілим не надавали взагалі або надавали суто формально. Частина опитаних повідомила, що їм давали знеболювальні в таблетках, ліки від підвищеного тиску, частково певні медикаменти надходили в передачах від рідних. Тим не менш повноцінних обстежень потерпілим не забезпечували.

Більшість утримуваних вказують на загострення хронічних хвороб або розвиток нових, що стали наслідком поганих умов тримання та відсутності належної медичної допомоги. Зокрема, проблем з опорно-руховим апаратом, хвороби сечовидільної системи тощо. Також значна частина опитаних, особливо ті, яких утримували тривалий період, скаржаться на значну втрату ваги.

Точне діагностування наслідків тортур для фізичного здоров'я зазвичай ускладнене через відсутність на звільнених територіях лікарів, належного медичного обладнання чи скрутне фінансове становище потерпілих.

Також велика частина опитаних повідомила про наслідки для психічного здоров'я. Однак лише в окремих випадках вони діагностовані і представлені на рівні профільних лікарських висновків. Часто потерпілі описують подібні симптоми та скарги на підвищену емоційну напругу, проблеми зі сном, як-от безсоння або часті сновидіння про пережиті події, тривожність тощо.

” Ну і психіка звичайно дуже сильно [постраждала], тому що сни бувають такі, дуже «ностальгічні» так би мовити. [нічні кошмари пов'язані з пережитими тортуррами]. Це дуже сильно сказалося на здоров'ї. Дуже сильно. Якщо скажу, що щось пройшло – ні. Це вже рік, і нічого не проходить⁴⁹.

49 Свідчення з м. Мелітополь. Також є низка інших подібних скарг на емоційну неврівноваженість, поганий сон, нічні кошмари пов'язані з травматичним досвідом.

Висновки

Описане вище дозволяє зробити низку висновків щодо особливостей затримань, вчинення злочину тортур і загальних наслідків цього для локальних громад.

Так, російська окупаційна адміністрація намагається вкорінитися через поширення страху і терору серед місцевого населення. Базовим завданням при цьому є руйнація усталених соціальних зв'язків. Крім того, внаслідок заохочення і поширення з боку представників РФ доносництва (добровільного чи вимушеного під тортурями) звільнені громади залишаються глибоко травмованими. Люди, які перебували в одному місці тримання часом схильні з недовірою сприймати навіть один одного. Досить часто потерпілі буквально знають, хто передав свідчення про них російським підрозділам. Як наслідок – вони розривають старі соціальні зв'язки, перестають спілкуватися з колишніми друзями і знайомими або намагаються змінити місце проживання.

Для окупаційної адміністрації така руйнація сфери людських взаємин всередині громад є бажаною і наперед спланованою. Крім безпосередньо функції «фільтрації» населення, «відсіювання» потенційно загрозливих чи «небажаних» людей, існування так званих «катівень» використовується для тиску на громаду загалом.

Провідну роль в цьому процесі відіграє мережа місць незаконного тримання і тортур, що поширені на всій контрольованій РФ території. Станом на

7 грудня 2023 року Офіс генерального прокурора України виявив вже 104 місця незаконного утримання і тортур⁵⁰. Так звані «катівні» функціонують відкрито і підкреслено демонстративно. Населення знає, де знаходиться «катівня» і свідоме ризиків стати жертвою свавільного затримання або тортур. В самих місцях тримання тортури жертв зазвичай вчиняють так, щоб їх чули інші утримувані.

Окупаційна адміністрація запроваджує масштабні процеси «фільтрації» населення, що часто означає затримання нелояльних чи потенційно нелояльних цивільних. Крім того, РФ заохочує культуру доносництва, використовує будь-які можливості отримати доступ до персональних даних людей, активно застосовує тортури для отримання свідчень. Фактично практика катувань інструменталізована – її використовують як головний інструмент придушення будь-якого опору та укріплення окупаційного режиму. Адже жертвами зазвичай виступають формальні та неформальні лідери думок: представники місцевого самоврядування, волонтери, люди з проукраїнською позицією.

Звільнені громади стикаються з важкими наслідками окупації, зокрема на рівні підтримання усталених соціальних зв'язків, відновлення взаємної довіри. Вкрай важкими є фізичні і психологічні наслідки для жертв тортур і їх родин. Переважна більшість з них потребують тривалої реабілітації.

У документуванні таких видів злочинів з'являється низка проблем. З одного боку, через намагання РФ максимально ізолювати населення окупованих територій, блокувати всі можливості виїзду та навіть зв'язку з населеними пунктами за межами підконтрольних їм територій. З іншого, жертви таких злочинів все менше позитивно оцінюють перспективи притягнення винних до відповідальності, встановлення справедливості. Відповідно, виявляють меншу готовність надавати свідчення, коли результат віддалений в часі і негарантований. З огляду на посилення використання РФ радіоелектронних інструментів, білінгу телефонних дзвінків та іншого – ускладненим і ризикованим є збір свідчень потерпілих, що все ще перебувають на окупованій території.

Частина опитаних має статус потерпілих у відповідних кримінальних провадженнях, які розслідують Національна поліція України, Служба безпеки України та Офіс Генерального Прокурора України. При цьому низка потерпілих не знає свого процесуального статусу, чи не має такого, або з різних причин не зверталася до правоохоронних органів. Як і раніше проблемним питанням залишається фіксація наслідків тортур, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між незаконним утриманням і тортурами та негативними наслідками для здоров'я потерпілого, що цим спричинені. Частина опитаних не проходила судово-медичних чи психіатричних експертиз.

50 07.12.2023. На деокупованих територіях України виявили понад 100 російських катівень: <https://zmina.info/news/na-deokupovanyh-terytoriyah-ukrayiny-vyavyly-ponad-100-rosijskyh-kativen/>

Необхідним є забезпечення належної якості, ефективності розслідувань та проведення їх у належні строки, виходячи з наявної ситуації, проведення всіх необхідних експертиз та висновків спеціалістів, що надалі полегшить притягнення до відповідальності осіб, що вчиняли злочини. Також нагальною є необхідність поширення свідчень потерпілих та тематичної аналітики про випадки тортур на окупованих територіях, для максимально широкої аудиторії. Лише відповідний комплекс заходів, жорстка реакція міжнародної спільноти, сприятиме попередженню нових злочинів проти цивільного населення, які Російська Федерація продовжує скоювати на окупованій території України.

341.322.5:341.348](477-074)(047.3)=161.2

ПЗ0

Незаконні затримання, катування і жорстоке поводження з цивільним населенням України: подібність практик вчинення злочинів в областях, окупованих Росією у 2022 році / Б. Петруньок; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2024. — 32 с.

Контакти для зауважень і пропозицій: info@humanrights.org.ua

ISBN 978-966-8620-25-6

© Центр прав людини ZMINA, 2024

